

UFAGLÆRTE KVINDER MELLEM ARBEJDE OG FAMILIE

Af Annette Bilfeldt

Hvordan forener ufaglærte kvinder i industrien deres familieliv med arbejdslivet? Artiklen fortæller om minutiøs planlægning og "stjålen tid" som kvindernes svar på modsætningerne imellem familie- og arbejdsliv.

Det følgende omhandler modsætninger mellem arbejdsliv og familieliv for ufaglærte kvinder i industri. Hvordan varetager de ufaglærte kvinder familielivets forpligtelser ved siden af deres arbejde i industrien, og hvilke strategier har de overfor modsætninger mellem familiesfærens krav og arbejdet?¹ Jeg har interviewet ufaglærte kvinder om deres arbejde i nærings- og nydelsesmiddelindustrien og om, hvad det er, der skal nås ved siden af arbejdet fra dagen begynder til den slutter. På baggrund af denne undersøgelse diskuteres i det følgende de ufaglærte kvinders vilkår for at varetage familielivets forpligtelser.

At være kvinde i nærings- og nydelsesmiddelindustrien er som på størsteparten af det øvrige arbejdsmarked forbundet med arbejdsforhold, der adskiller sig fra mændenes, de to køn har forskellige job og og forskellige arbejdsvilkår.

Det arbejde kvinderne udfører ligger langt fra det man i arbejdslivsforskningen har betegnet som *det gode arbejde*.² Det ufaglærte arbejde som kvinderne i nærings- og nydelsesmiddelindustrien varetager kan tværtimod karakteriseres ved *fraværet af* af centrale karakteristika ved det gode arbejde som f.eks. indflydelse på arbejdets tilrettelæggelse, tilstrækkelig tid og variation i arbejdet, udviklingsmuligheder og tryghed i ansættelsen.

Kvindernes arbejdsforhold har de karakteristika som forskning i arbejdsmiljø peger på er særligt belastende.³ Af en medlemsundersøgelse for Nærings- og Nydelsesmiddelarbejder Forbundet fremgik at for 2/3 af kvindernes vedkommende var arbejdet kendetegnet ved: arbejdsmiljøproblemer, højt tempo, monotone jobfunktioner og manglende medarbejderindflydelse på arbejdets tilrettelæggelse.⁴ Det er altså med risiko for nedslidning at disse ufaglærte kvinder går på arbejde.⁵

Med hensyn til sikkerhed i ansættelsen er kvindernes job kendetegnet ved at være forbundet med en overordentlig stor arbejdsløshedsrisiko – et generelt træk for ufaglært arbejde i industrien, men særlig markant for næ-

rings- og nydelsesmiddelindustriens ufaglærte kvinder.⁶

Arbejdet i nærings- og nydelsesmiddelindustrien er skarpt kønsopdelt, det er reglen snarere end undtagelsen at mænd og kvinder varetager forskellige arbejdsfunktioner. Køns-segreringen medfører at de job kvinderne har adgang til er forbundet med de ringeste jobvilkår.⁷ En af de interviewede kvinder udtalte således om sammenhængen mellem køn og arbejde i nærings- og nydelsesmiddelindustrien: "...mændene har de såkaldte "hygge-job" – mere i løn og bedre forhold."⁸

Arbejdets betydning i relation til familielivet

Hvordan forholder kvinderne sig til et arbejde, der er kendetegnet ved så belastende jobvilkår, og hvilken betydning har arbejdet for kvindernes varetagelse af forpligtelser i familiesfæren? I teoretiske diskussioner om dilemmaet arbejdsliv og familieliv har de ufaglærte kvinders arbejdsorientering været et centralt tema. To vigtige og forskellige teoretiske tilgange til denne diskussion har været henholdsvis livsformsanalysen og kritisk teori.

a. livsformsanalysen

Ufaglærte kvinder er ofte blevet nævnt som eksempler på lønarbejdere, der med instrumentel indstilling går på arbejde for pengenes skyld. Livsformsanalysen har med sin instrumentelle fortolkning af lønarbejdets betydning været teoretisk eksponent for en sådan forståelse.⁹

I følge livsformsanalysen udføres lønarbejdet med henblik på at opnå løn uden at arbejdet i sig selv har betydning for lønarbejderen, som "et rent middel til løn og fri tid."¹⁰

Med et sådant instrumentelt fokus betragtes lønarbejdets betydning kun udfra dets betydning som indkomstgivende. Livsformsanalysen tematiserer ikke lønarbejdets betydning for lønarbejderen som sammensat af både økonomiske og ikke-økonomiske faktorer.

I forhold til modsætningen mellem arbejdsliv og familieliv rummer livsformsanalysen den forståelse at lønarbejderen kan lægge ar-

bejdets rutiner og problemer fra sig i fritiden, – for kvindernes vedkommende betyder dette i følge livsformsanalysen, at deres forpligtelser i familiesfæren kan varetages i harmoni med arbejdet.¹¹

Familien betragtes som adskilt fra arbejdet: "Familieenheden i lønarbejderlivsformen er nok leverandør af en arbejdsdag, men dens indre organisering har ikke nogen direkte betydning for den tarif og dermed den indkomst, arbejdsdagen kaster af sig. Familien er i denne forstand radikalt adskilt fra arbejdet og indkomstkilden. Det indebærer, at den indre strukturering ikke er betinget af den økonomiske reproduktion"¹²

At familielivet skulle være struktureret uafhængigt af arbejdet stemmer ikke overens med de ufaglærte kvinders beskrivelse af deres hverdag, som tværtimod vidner om, at organiseringen af forpligtelserne i familiessfæren er en helt central udfordring for kvinderne i dagligdagen. Familiens strukturering af hverdagens aktiviteter er af afgørende betydning for kvindernes varetagelse af lønarbejdet.

Med livsformsanalysen som udgangspunkt bliver det vanskeligt at belyse det konfliktfelt mellem lønarbejde og omsorgs/husarbejde som navnlig den kvindelige lønarbejder befinder sig i. Den manglende tematisering af modsætningsforholdet mellem familieliv og arbejde indebærer at lønarbejdets rammesætning af råderummet for varetagelse familiesfærens krav glider ud.

b. kritisk teori

Indenfor den tyske kritiske teoritradition er arbejdets betydning for de ufaglærte kvinder blevet tematiseret i relation til arbejdslivets betingelser. Med udgangspunkt i de modsatte krav kvinderne står overfor i arbejdslivet udviklede Regina Becker-Schmidt m.fl. sin teori om kvinders ambivalensorientering i monotone job.¹³

Fokus blev lagt på den betydning det har at arbejde under de særlige vilkår, der gør sig gældende for det monotone industriarbejde.

Med ambivalensbegrebet blev arbejdets betydning tematiseret udfra kvindernes møde

med arbejdets modsatrettede krav. Teorien tog udgangspunkt i, at kvinderne – trods arbejdets monotoni – fandt rum for udfoldelse af identifikation og engagement i arbejdet, således at kvinderne ved siden af deres afstandtagen overfor arbejdets vilkår tillagde arbejdet en selvstændig betydning. De kvinder jeg har interviewet gav da også udtryk for engagement i arbejdet – de hårde arbejdsvilkår til trods.¹⁴

Med Regina Becker-Schmidts teori bliver lønarbejdets rammesætning af råderummet for varetagelse af omsorg i familien tematiseret. I forhold til familien tager Regina Becker-Schmidt udgangspunkt i, at kvinderne er placeret i et dobbelt samfundsmæssigt forhold, der skyldes samfundets opdeling i produktionssfære og reproduktionssfære.

Forholdet mellem de to sfærer karakteriseres ved "interdependens" d.v.s. gensidig afhængighed, hvor de to områder *både* fungerer adskilt fra hinanden, og gensidigt afhængigt. Adskillelsen beror på at arbejdet i produktionssfæren ikke er indrettet efter reproduktionssfæren. Afhængigheden beror på, at det er i familiesfæren de centrale samfundsmæssige funktioner, socialisering og reproduktion, varetages. Disse funktioner er produktionsprocessens forudsætning, ligesom produktionen omvendt er forudsætning for familiens eksistens. Den ydre arbejdsverden er imidlertid ikke organiseret ud fra, at kvinderne varetager forpligtelser i reproduktionssfæren. Ethvert erhvervsarbejde lægger "en idealtypisk normaldefinition" til grund, "hvor erhvervsarbejdet er hovedsagen og alt andet er forstyrrende faktorer".¹⁵ Interdependensen mellem de to sfærer er kendetegnet ved at produktionssfærens krav har primær betydning og reproduktionssfærens krav har sekundær betydning, hvorfor varetagelsen af familiesfærens behov udføres residuelt til lønarbejdet.¹⁶ Kvinderne indretter hus- og omsorgsarbejdet indenfor det frirum industriarbejdet giver.

Selvom omsorgs- og husarbejde udføres indenfor store frihedsgrader med hensyn til hvordan, hvornår og hvor meget, er det et arbejde, der *skal* udføres. De tidsmæssige frihedsgrader som især husarbejdet rummer er

derfor et tveægget svar. Hvis kvinderne ikke når husarbejdet indenfor den planlagte tid går det ud over tiden til samvær med børnene. I hverdagens tidsstruktur bliver udførelsen af husarbejde og omsorg derfor foretaget ud fra en nøje planlagt anvendelse af tiden.¹⁷

Børnene kræver, at kvinderne giver sig tid til omsorg og tilstedeværelse, men tidspres i

Selv om industrialiseringen betød en opsplitning af familien, blev børnearbejde brugt i visse brancher som f.eks. tekstilindustrien. Forældre og børn kunne derfor have arbejde det samme sted. På billedet ses børn på arbejde i en lille virksomhed, et øltapperi. Øltapper Langes gård i Helsingør ca. 1890.(ABA)

hverdagen kræver af kvinderne, at de hele tiden overholder deres tidsplan. De to samfundsmæssige sfærer er struktureret ud fra hver sin logik, hvor industriens logik er *ingen tid at spille* er familiesfærers logik at kunne *lade tiden flyde*.¹⁸ I konfrontationen med disse to tidskrav kommer modsætningen mellem arbejde og familie til udtryk.

Regina Becker-Schmidts teori behandler hvordan arbejdets tidslogik kommer til at dominere kvindernes varetagelse af omsorg for børnene, når omsorgsarbejdets krav om tidsrigelighed kommer på tværs af den tidsramme kvinderne skal indordne sig under. Teorien tematiserer hvordan industriarbejdets bundne arbejdstider griber ind i omsorgsarbej-

dets processuelle tidslogik, således at f.eks. længden af tiden til samvær med barnet reguleres efter moderens mødetid på arbejde og ikke efter barnets behov. Hermed bliver der sat fokus på hvordan den generelle lønarbejderproblematik vedrørende arbejdsliv og familieliv skærpes i de ufaglærte kvinders hverdag p.g.a. det monotone industriarbejdes tidsmæssige vilkår og manglende fleksibilitet overfor omsorgsarbejdets krav.

Familieliv

Hvad siger kvinderne om sammenhængen mellem familieliv og arbejdsliv? Hvordan forener kvinderne arbejdet med familielivet, det er et spørgsmål som jeg har stillet ufaglærte kvinder i nærings- og nydelsesmiddelindustrien. Det drejer sig her om fire kvinder fra interviewundersøgelsen, Åse, der arbejder om natten på et slagteri, Lise, der arbejder om dagen på en småkagefabrik, Karin, der arbejder på en tobaksfabrik med ugevis skiftende arbejdstider og Susanne, der arbejder på en brødfabrik med arbejdstider der skifter fra dag til dag. Kvinderne er mellem 30 og 42 år, og mødre til ét eller to børn i skolealderen, samt for én af kvindernes vedkommende også til et voksent barn.¹⁹

Dagligdagens tidsstruktur ved dagarbejde

“jeg står op kvart over fem”

a. dagens forløb

Lise arbejder på en småkagefabrik på daghold. Hun starter dagen tidligt: “Jeg står op kvart over 5, og så spiser vi morgenmad, og så går vi hjemmefra ca. 10 minutter i halv syv. Kasper skal jeg aflevere halv syv i fritidsordningen.”

Hendes mand arbejder en halv times kørsel fra hjemmet, da han skal møde kl. 7 om morgenen, er det Lise, der afleverer drengen i fritidsordningen. Lise har 10-15 minutters vej til arbejdet. Hun møder kl. 7.00 og har fri kl. 15.30.

“Når jeg kommer hjem, skal jeg lave mad, og jeg skal smøre madpakker, og så skal Kasper i seng. Så har jeg lige lidt tid til at slappe af, og så er jeg så træt, at jeg går i seng.”

Lise har fri kl. 15.30, og på vej hjem fra arbejde ordner hun de daglige indkøb. “Som regel 10 minutter i fire er jeg hjemme. Somme tider har jeg nået at være i Brugsen på vejen. Når jeg så kommer hjem, så drikker vi som regel kaffe. Martin henter Kasper, og så drikker vi kaffe. Når vi så har drukket kaffe, begynder jeg at lave mad, så spiser vi omkring halvseks.”

b. familieliv

Martin vasker op, mens Lise smører madpakker til dagen efter. Herefter er hun sammen med drengen, til han skal sove. Sammen ser de f.eks. børne-TV. Lise smører madpakker, og Kasper bliver lagt i seng kl. 19.15. Lise læser godnathistorie. Når Kasper er faldet i søvn, går hun ind og ser TV sammen med manden. De drikker aftenkaffe sammen, herefter går Lise i seng.

Lise må være målrettet med hus- og omsorgsarbejde for at nå det hele. Tidspunkterne for indkøb, madlavning og rengøring er nøje planlagt.

c. husarbejde

Kønsarbejdsdelingen er traditionel, det er Lise, der er hovedansvarlig for omsorg og husarbejdet: “Sådan har det altid været...”

Lise har arbejdsmæssigt forholdsvis meget at lave sammenlignet med hendes mand, da hun udfører næsten alt arbejdet i hjemmet, bortset fra at hente drengen fra fritidsinstitutionen. Det gør manden. Ligesom han tager opvasken efter aftensmaden. Sammen foretager de det ugentlige indkøb fredag eftermiddag. Da Lise er alene om udførelse af husarbejde, madlavning, vask, rengøring og indkøb, har hun en travl dag. Der er ingen tid at spille i det daglige.

Direkte konflikt mellem varetagelse af husarbejdet og drengens omsorgsbehov undgår Lise ved at manden henter sønnen fra

fritidsinstitutionen, selvom det er hende, der først får fri fra arbejde. Således får hun tid til indkøb og øvrigt husarbejde om eftermiddagen. Og drengen bliver også om fredagen hvor Lise har tidligt fri først hentet efter, at hun har gjort rent og købt ind.

d. omsorg

Konfliktsituationer mellem varetagelse af husarbejde og omsorg tilstræber Lise at planlægge sig ud af. Udførelsen af husarbejdet har hun struktureret i en stram tidsplan, således at en del af husarbejdet udføres, mens sønnen er i institution. Lise har tilstræbt at undgå åbne konflikter mellem drengens behov for hendes nærvær, når husarbejdet skal udføres. Hun kan købe ind hurtigere, når hun ikke samtidig har drengen med i forretningerne. Hun kan rydde op m.v. og påbegynde tilberedning af aftensmåltidet uforstyrret, inden sønnen er kommet hjem fra daginstitution. Gennem denne tilrettelæggelse af tiden undgår hun at blive splittet op mellem barnet og husarbejdet. Lise vælger at udskyde samværet med drengen til tidspunktet for eftermiddagsmåltid og aftensmad, og i tiden indtil han skal i seng. Det giver efter arbejdstid ca. tre timers koncentreret samvær med sønnen inklusiv samværet omkring de to måltider. Så det er ikke uden omkostninger at organisere tiden, således at hun i den første time efter hun har fri fra arbejdet, udfører husarbejde uden sønnen er blevet hentet.

Dagligdagens tidsstruktur ved natarbejde

“Så må jeg lukke døren til soveværelset, og så lade maskinen køre...”

a. dagens forløb

Åse arbejder på slagteri om natten, hendes dag er også stramt tidsstruktureret. Hendes arbejdsdag starter klokken 22.30.

Hun giver udtryk for tilfredshed med natarbejdstiden: “jeg er hjemme ti minutter i syv og kan stadigvæk nå at få mine børn op.”

Men natarbejdstiden og den lange trans-

porttid (2 timer dagligt) er dog ikke uden problemer. For at få lavet husarbejde og taget sig af børnene, får Åse ikke sovet tilstrækkeligt: “...så må jeg få børnene ud af sengen og give dem morgenmad, så klokken er kvarter i otte, når vi kører herfra – med hæs og blæs. Så kommer jeg i seng kvarter over otte – inden jeg falder i søvn, er den hen ad halv ni – og så står jeg op klokken to.”

b. husarbejde

Normalt vasker Åse om aftenen, men når der er meget vasketøj sætter hun vaskemaskinen i gang om morgenen: “... så må jeg lukke døren til soveværelset og så lade maskinen køre og se, om jeg kan få søvn ud af det. Så smider jeg det i tørretumbleren, når jeg står op klokken to. De fleste gange vasker jeg først efter, at vi har spist, og det foregår så, indtil jeg skal ud ad døren klokken ni, hvor jeg ikke engang altid er færdig. Så må jeg starte næste dag igen. Nogle gange står jeg og vasker, til jeg skal ud ad døren – til klokken ni om aftenen. Så kommer jeg faktisk ikke til at sidde ned den aften.”

Efter at have hentet børnene fra skole og daginstitution, tager Åse hjem, vasker op, smører madpakker, laver mad m.v. Også i Åses familie er det hende, der primært står for husarbejdet, bortset fra opvasken som manden tager. At manden vasker op betragter Åse som en kærkommen hjælp i hverdagen snarere end et spørgsmål om, hvorvidt det er mandens pligt: “Så er han flink til, når vi har spist, at så bader jeg børn, og så vasker han op. Vi har været nødt til at fordele det, for ellers kommer jeg ikke til at sidde ned. Så kommer børnene i seng, når klokken er otte halvn, for de er så trætte, når de har været så tidligt oppe. Så jeg når at få en 4-5 timer med dem. Det er ikke meget på en dag.”

c. omsorg

Åse har struktureret sin dag i et stramt program. Udførelse af husarbejdet er planlagt til mindste detalje hvor f.eks. tøjvask og natesøvn foretages samtidig. Åse sover 5 1/2 timer i døgnet ugens fire første hverdage. På den måde får hun tid til at være sammen med

børnene om eftermiddagen. Om fredagen gør hun rent, sover 3 1/2 timer fredag formiddag, og påbegynder weekendrengøringen, når hun er stået op klokken tolv. Omsorg for børnene kommer ikke i konflikt med hendes arbejdstider, de bliver hentet forholdsvis tidligt om eftermiddagen. Til gengæld varetages omsorg og husarbejdet på bekostning af søvn.

Åse har ligesom Lise en stram tidsstruktur for husarbejdet. Den lange transportafstand til slagteriet gør, at Åse har mindre tid til sin rådighed.

Dagligdagens tidsstruktur ved skiftende arbejdstider

“Spisetiden aftaler vi fra dag til dag.”

a. dagens forløb

Susanne arbejder på en brødfabrik, hun har skiftende arbejdstider. Arbejdstiden varierer fra dag til dag: “Om mandagen er jeg der fra klokken seks om morgenen til halv fire, tirsdag og onsdag arbejder jeg fra klokken otte til tre, og torsdag og fredag fra klokken otte til fire”... “I dag stod jeg op klokken halv fem, så tog jeg bad, så smurte jeg madpakker. Jeg var hjemme her, da klokken var tyve minutter i fem så tog jeg opvasken, og så var det maden...”

Konflikten mellem industriarbejdet og familie skærpes med skiftende arbejdstider, hvor kvinderne ikke har mulighed for langtidspanlægning af varetagelsen af hus- og omsorgsarbejde. Usikkerhed omkring mødetider og manglende indflydelse på, hvornår hun skal møde på arbejde, finder Susanne særdeles belastende: “F.eks. inde i pakkeriet, dér møder de meget forskelligt i døgn drift, fordi det kører direkte fra bageri til pakkeri, og det skal tidligt ud om morgenen, fordi der skal frisk brød ud i forretningerne... Der arbejder de f.eks. fra kl. 2 i nat og til en eller anden tid i morgen tidlig. Hvis de finder på at sætte mig på den tid, så må jeg bare være der. Og jeg ved ikke før torsdag, hvornår jeg skal møde i ugen efter.”

b. omsorg

Da Susannes børn var små, var tiden mere knap, end den er i dag. Manden, der arbejder som selvstændig håndværker, møder tidligt på byggepladserne, så det var Susanne tog sig af børnene om morgenen: “Det dér om morgenen – da kunne jeg jo gå ned til institutionen herfra, og så kunne jeg have cyklen i den ene hånd og barnevognen i den anden i dag, når jeg ser nogen fare sådan af sted med børnene, så tænker jeg: “hvordan kan de holde til det?”

Hun lavede særaftale med daginstitutionen om at forlænge børnenes middagssøvn da de var små: “... jeg fik jo lov til, da de gik i vuggestue, at de måtte sove længere end de andre børn. Så havde vi mere tid sammen med dem om aftenen.” Samværet i familien står meget centralt i Susannes hverdag, men det må finde sted indenfor de grænser arbejdstiderne sætter.

c. familieliv

Familiens spisetider indrettes efter familiemedlemmernes forskellige arbejdstider. Susanne og hendes mand tilstræber gennem tidsmæssige forskydninger mest muligt samvær i familien: “spisetiden aftaler vi fra dag til dag” Susanne organiserer familielivet i forhold til arbejdstiderne, således at det tidsmæssige spillerum for samvær med børn og mand udnyttes maksimalt.

Dagligdagens tidsstruktur med natarbejdsuger indimellem

“jeg spiser heller ikke rigtig noget”

a. dagens forløb

Karin arbejder på en tobaksfabrik. De fleste uger arbejder Karin på daghold. I disse uger står hun op klokken 5.15. og møder på arbejdet klokken 7.00 og er hjemme igen klokken 15.50. Indimellem arbejder Karin på natturnus, hvor hendes arbejdsdag slutter på det tidspunkt, hvor hun ellers normalt møder på arbejde. Om skiftet fra dagarbejde til natholdsturnus siger Karin: “Jeg står op normalt

mandag morgen, når Simon skal i skole. Så møder jeg først klokken halv elleve om aftenen og kommer træt hjem tirsdag morgen. Det er simpelt hen et mareridt.”

Det er svært at få sovet rigtig igennem, fordi naboernes aktiviteter kan høres i lejligheden: “Så er jeg hjemme klokken ca. 7.30 om morgenen. Så skal jeg lige snakke med min mand. Så lægger jeg mig til at sove kl. 8.30 og så ved tolvtiden bliver jeg som regel vækket af en eller anden lyd. Vi har soveværelse lige derinde. Men altså jeg må også indrømme, jeg laver intet herhjemme i den uge, jeg er på natarbejde. Jeg orker det simpelthen ikke. Jeg spiser heller ikke rigtig noget... det kan jeg ikke. Når vi når hen til fredag aften er jeg helt dårlig.”

b. familieliv

Det pludselige skift i døgnrytmen som naturnusordningen indebærer, kommer på tværs af både familiens tidsrytme og Karins egen. Hun får ikke sovet mere end fire timer i døgnnet i løbet af ugen og er fysisk så påvirket af den ændrede døgnrytme at hun ikke kan spise almindelige måltider. Selvom Karin ikke har problemer med at forene familielivets omsorgsforpligtelser med arbejdslivets, fordi hendes mand er arbejdsløs, er natarbejdsugen et voldsomt indgreb i hendes familieliv.

Industriarbejdets tidsstruktur er bestemmende

“jeg kommer halvtræt hjem fra arbejde og bliver næsten uvenner med dem, inden de kommer ud ad døren”

a. omsorgstid

Kvindernes begrænsede indflydelse på arbejdstiden, den stramme tidsstruktur, hvor pauserne er for korte til indkøb er forhold, der sætter tidsstrukturelle barrierer for kvindernes varetagelse af omsorgsarbejdet. Industriarbejdets tidsstruktur dominerer det tidsmæssige modsætningsforhold mellem familie og lønarbejde således at hus- og omsorgsarbejdet må

udføres, i det tidsmæssige frirum industriarbejdet giver.

Åses dag er struktureret i forhold til hendes arbejdstider på slagteriet: “Om morgenen er de sure. Og det er jo klart – jeg kommer halvtræt hjem fra arbejde og skal have dem ud ad døren og bliver næsten uvenner med dem, inden de kommer ud ad døren, fordi de bliver så stressede. Fordi jeg står med det dér: “Du skal også nå hjem og sove, inden du skal op og hente dem.” Det står og banker inde i mit hoved: “Jeg vil ikke ligge og sove til klokken tre halv fire.” Jeg får ingen glæde af dem så.”

b. dilemma mellem omsorg og husarbejde

Lises omsorg for hendes søn er tidsmæssigt begrænset. Hendes arbejdstid indebærer, at han skal være væk hjemmefra i knap ti timer dagligt ugens første fire dage. For at hun kan nå at udføre husarbejdet, er det hendes mand, der henter drengen fra institutionen. Det betyder en lang dag i institution for sønnens vedkommende, og han er træt, når han kommer hjem: “Min mand henter Kasper, og så drikker vi kaffe sammen, og Kasper segner ned foran fjernsynet.”

Lises arbejdstider ligger fast og det giver hende mulighed for at planlægge samvær med barnet og udførelsen af husarbejdet på en måde, som de kvinder, der arbejder under skiftende arbejdstider, ikke har. Men Lise kan ikke gennem planlægning af sin tid løse det problem, at sønnen må afleveres i fritidsinstitutionen om morgenen, længe inden hans skoledag starter.

Lises valgmulighed i forhold til samvær med sønnen er selv at hente ham fra fritidsordningen. Det kunne hun gøre en halv time tidligere end manden har mulighed for. Men så kan hun ikke nå at få købt ind, ryddet op, redt senge og forberedt aftensmad. Vil hun hente sønnen tidligere bliver det på bekostning af husarbejdet, og hun må acceptere at drengen først kommer hjem når han er så træt, at han “segner foran fjernsynet”.

Chokoladefrøer på samlebånd.(Foto: Harry Nielsen. ABA)

Strategier overfor modsætninger mellem familiesfære og industriarbejde i kapløb med tiden

“Altså man har jo stjålet noget tid”

a. tidsrytmer på tværs

Aftenarbejde er meget indgribende i Susannes familieliv: “Nej, den er strid, fordi f.eks. Ida, når hun kommer fra skole, så er jeg jo ved at skulle gå, nogle gange er jeg så taget ud ad døren. Så kan vi lige nå at sige “hej”, og så kan hun lege alene.”

I ugerne med aftenarbejde er tiden til samvær med datteren begrænset til 1 time om morgenen, inden datteren skal af sted til skolen klokken otte, og en halv time om eftermiddagen før Susanne skal af sted på arbejde. Datteren må være alene, indtil Susannes mand kommer hjem ved sekstiden om aftenen. Det

problem kan de ikke løse. Til gengæld manipulerer de med tiden ved at Susannes mand lægger hende tidligt i seng. Datteren bliver så vækket igen ved 23-tiden, så står hun op igen er med til at hente Susanne på brødfabrikken: “Så kalder Jens på hende, når de skal ned og hente mig. Så kan vi gå og snakke på hjemvejen, klokken halv tolv om natten, – altså man har jo stjålet noget tid på den måde”

Omsorgsarbejdets tidsrytme er bundet til det øvrige samfundsmæssige liv, hvorfor varetagelsen af omsorg i vid udstrækning er kendetegnet ved enten/eller. Man kan være tilstede eller fraværende, når barnet har brug for omsorg, Susanne kan kun i begrænset omfang flytte rundt med tiden til samvær med datteren, Ida skal i seng og sove videre når de kommer hjem. Selvom der kan manipuleres med tidspunkterne for samværet i familien ved at flytte spisetider og sovetider indebærer

arbejdet, at Susannes tid til samvær med dateren er begrænset, når hun er på aftenhold.

b. hverdagens tidspuslespil

Det er med stor idérigdom at kvinderne tilrettelægger hverdagens tidspuslespil. At "stjæle tid" som Susanne kalder det, når familien spiser på forskellige tidspunkter hver aften, nøje planlagt ind i et skema, der tilpasses efter Susannes skiftende arbejdstider.

Åses planlægning af husarbejdet indebærer, at hun f.eks. vasker tøj samtidig med at hun sover, dermed frigør hun tid fra husarbejdet til omsorg for børnene. Men det er omkostningsfuldt for hendes fysiske velvære at forstyrre nattesøvn med lyden fra vaskemaskinen især da hun i forvejen sover for lidt: "Jeg kunne godt sove længere, men så har jeg ikke nogen glæde af mine børn. Jeg er nødsaget til at stå op klokken to for at få lidt glæde af børnene."

Nedslidning og omsorg

"Man kan jo ikke det, man har kunnet før..."

a. samvær med store børn

Tidsproblematikken mellem lønarbejde og familie ændrer karakter, når børnene bliver større. Selvom modsætningen mellem arbejdsliv og familieliv er ændret for Susanne i forhold til den voksne søn, er der stadig omsorg og husarbejde, der skal gøres.

Sønnen kan klare sig selv, men det er vigtigt for Susanne, at der er plads til hans aktiviteter for at kunne fastholde kontakten med ham. Det er vigtigt at kunne åbne hjemmet for den voksne søn og hans venner med plads til de aktiviteter, han er optaget af. Således er garagen indrettet til sønnens hobby med reparation af gamle biler. For at han skal have lyst til at invitere sine venner hjem, skal der være plads til deres samvær, det indebærer f.eks. at der er mad i køleskabet, at hjemmet er rent og ordentligt. Desuden indebærer fastholdelsen af kontakten med ham at Susanne, er hjemme, når han er der.

b. nedslidning og familieliv

Omsorgen for større børn kræver mindre arbejde, til gengæld er de fysiske kræfter til at udføre omsorgs- og husarbejdet også færre: "Man er jo slidt ned. Man kan jo ikke det, man har kunnet før. Det kan jeg mærke på min krop." Nedslidning er ikke "kun" et spørgsmål om at kunne magte sit arbejde, nedslidning er også et spørgsmål om at have kræfter til familien. Selvom konflikten mellem hjem og arbejde ændrer karakter ved bliver den at være central i kvindernes liv – også når deres børn er blevet store.

Uløselige modsætninger mellem arbejdsliv og familieliv

"jeg må jo håbe, at han kan finde ud af det".

a. omsorgens tidsrytme

Varetagelse af omsorg kan planlægges og tidsmæssigt forskydes indenfor for et forholdsvis afgrænset råderum. I omsorgens tidscyklus er en række tidspunkter på forhånd givne f.eks. institutionernes åbningstider, barnets skoletid, tidsrummet for barnets spisetider, sengetid og søvn. Børns tidsrytmer lader sig ikke blot og bart strukturere residualt efter forældrenes arbejdstidsskema.²⁰ Børnenes omsorgsbehov lader sig ikke ubetinget organisere ind i en stram tidsstruktur.

Lises søn er i fritidsordning før og efter skoletid, her kan han være indtil han fylder 9 år. Det bliver et problem både om morgenen og om eftermiddagen, hvor han skal være overladt til sig selv. Om morgenen tager Lise af sted før halv syv, og så skal drengen være alene i halvanden time og selv passe skolens mødetider: "jeg må jo håbe at han kan finde ud af det, han bliver nød til selv at tage af sted til skolen, så...". Lise kan ikke honorere drengens behov for hendes tilstedeværelse om morgenen og samtidig bevare sit job, så om end det bekymrer hende er hun indstillet på at drengen må være alene hjemme før og efter skoletid.

b. omsorg og arbejde i konflikt

Omsorgsarbejdets tidsrytme ligger bundet til det øvrige samfundsmæssige liv, hvorfor varetagelsen af omsorg i vid udstrækning er kendetegnet ved enten/eller. Man kan være tilstede eller fraværende om eftermiddagen efter skoletid. Tidsrytmen for varetagelse af omsorgen for barnet er betinget af det omgivne samfunds tidsstruktur. Man kan ikke flytte barnets skoletid og sengetid, den er bestemt af skolens åbningstid – uafhængig af forældrenes arbejdstider.

Kvinderne har mangfoldige strategier overfor modsætningen mellem børnenes omsorgsbehov og industriarbejdet men det er ikke altid muligt gennem organisering af tiden at løse de modsatte krav, der opstår. Selvom kvinderne "stjæler tid", som Susanne kalder det, på bekostning af både nattesøvn og faste tidsrytmer i familien er der konflikter mellem de to sfærer, der ikke kan løses. Susannes datter skal i seng igen, når familien vender hjem til huset ved midnat. Lises dreng skal være alene i flere timer før og efter skoletid, når fritidsordningen falder bort.

Der er ikke muligheder for at ændre arbejdstiderne af hensyn til børnenes skoletider. Tidsproblemer i forhold til samvær med børnene kan ikke altid løses kvindernes opfindsomhed til trods.

Konklusion

Industriarbejde giver et begrænset spillerum for varetagelse af familiesfærens krav i arbejdstiden. Kvinderne har f.eks. ingen muligheder for at tage syge børn med på arbejdet, gå tidligt eller møde sent, hvis de har pasningsproblemer. Den generelle lønarbejderproblematik vedrørende vanskeligheder ved at forene lønarbejde og familie tilspidser i industriarbejderkvindernes liv, fordi industriarbejdet rummer forholdsvis ringe grad af fleksibilitet overfor kvindernes forpligtelser i familiesfæren.

Industriarbejdets tidslogik dominerer kvindernes hverdagsliv på kort såvel som på lang sigt. Arbejdsforholdene griber ind i kvindernes

liv og sætter på en lang række områder betingelser op for kvindernes varetagelse af familielivets behov. Selvom konflikten mellem arbejdssfære og familiesfære er samfundsmæssigt betingede, må kvinderne i vid udstrækning løse og håndtere disse konflikter individuelt.

Det er mellem lønarbejdssfæren og familiesfæren at problemerne opstår, men det er i familiesfæren, at konsekvenserne af de opståede modsætninger primært kommer til udtryk. De krav om tilstedeværelse på bestemte tider, som omsorgsvaretagelse for børn rummer, må således ofte vige for de arbejdstider virksomheden har fastlagt.

Strukturering af tidsanvendelsen er en forudsætning for, at kvinderne kan varetage deres familiesfæreforpligtelser ved siden af industriarbejdet. Selv nattesøvnen er nøje opmålt og begrænset tidsmæssigt. Kvindernes ansvarlighed dækker både familie og arbejde. De når det hele, men de når ikke egentlig afslapning i hverdagen. De beretter om træthed og kontinuerlig aktivitet for at kunne få hjemmets forpligtelser udført. Søvn, henting og bringning af børn, indkøb, rengøring, madlavning såvel som samvær med børn og mand er lagt ind i en stram tidsplan.

Industriarbejdet overlejrer kvindernes tilstedeværelse i familiesfæren tidsmæssigt, kvindernes ugeplanlægning er næsten entydigt rammesat af deres arbejdstider. Omsorg kommer hele tiden i anden række, og der er ingen tvivl om, at varetagelsen af familiesfærens krav ved siden af industriarbejdet stiller store krav til kvinderne. Men familielivet struktureres så det understøtter kvindernes lønarbejdsliv. Kvinderne indordner forpligtelserne i familiesfæren under de rammer, som arbejdet sætter, og organiserer hverdagen med det mål at bemestre familielivets krav sideløbende med arbejdslivets. Livsformsanalysens forståelse af at lønarbejdets mål er fritiden, harmonerer derfor dårligt med industriarbejderkvindernes hverdagsliv – i praksis forholder det sig snarere omvendt, nemlig at arbejdet tenderer til at blive målet og fritiden midlet.

Til trods for den konflikt kvinderne befinder sig i mellem familieliv og arbejde var der

ikke nogle af de interviewede, der overvejede at sige arbejdet op. Det er ikke et "enten-eller"-spørgsmål vedrørende prioritering af arbejdet eller familien, men et "både-og".²¹ Selvom varetagelse af familiesfærens krav ved siden af industriarbejdet stiller store krav til kvinderne, ønskede de interviewede kvinder alle at fastholde arbejdet, som Lise sagde: "Så længe der er noget derude og så længe jeg kan holde til det, så bliver jeg..." Men bedre arbejdsforhold og større familievenlighed i industrien efterlyses, hvis Lise og de andre kvinder skal kunne holde til det...

Noter

1. Interviewene er foretaget i første halvdel af 90erne med kvinder beskæftiget indenfor bageri, slagteri, tobaksindustri og sukker og chokolade, i forbindelse med udarbejdelsen af et ph.d.-projekt. Bilfeldt Annette (1997): "Man skal være sej – en undersøgelse af kvinders arbejdsliv i nærings- og nydelsesmiddelindustri-en." Roskilde Universitetscenter.
2. For en definition af *det gode arbejde* se f.eks. Pernille Bottrup og Helge Hvid (1995): "Et bedre arbejdsliv og øget vækst" Rapport til Arbejdsministeriet, København.
3. Kristensen, Tage Søndergård (1996): "Stress, helbred og arbejdsorganisering – belyst ved den danske slagteriundersøgelse. Dansk Sociologi nr. 2/7 årg. 1996.
4. Bilfeldt, Annette og Jørgensen, Christian Helms (1996) "Et bedre arbejdsliv. Medlemsundersøgelse 1996 for Nærings- og Nydelsesmiddelarbejder Forbundet", Roskilde Universitetscenter 1996.
5. Det er ikke kun kvinder i nærings- og nydelsesmiddelindustrien, der arbejder under høj jobbelastning – ikke mindst i slagteri er mændenes jobbelastning stor – , men det er i højere grad kvindernes arbejde end mændenes, der er berørt heraf (gennemsnitlig 10% flere kvinder end mænd). Særkørselen for køn er beskrevet i Bilfeldt, Annette (1997).
6. Kvindernes arbejdsløshedsrisiko var mere end 25% højere end mændenes i slutningen af 80erne. Hvor den beskæftigelsesmæssige usikkerhed ved at arbejde i nærings- og nydelsesmiddelindustrien var særlig høj for kvindernes vedkommende sammenlignet med den øvrige industri forholdt det sig omvendt for mændene, idet deres arbejdsløshedsrisiko var lavere i nærings- og nydelsesmiddelindustrien end i den øvrige industri. Beskæftigelsestallene er udarbejdet på Danmarks Statistiks IDA-database i forbindelse med mit ph.d.-projekt, Bilfeldt Annette (1997): "Man skal være sej". Populationen er udvalgt som fuldtidsbeskæftigede november 1987, og omfatter ufaglærte kvinder og mænd, beskæftiget i henholdsvis industri og nærings- og nydelsesmiddelindustri (faglærte indgår således ikke i populationen). Teknologisk omstilling, ændringer i arbejdsorganisering, virksomhedslukninger, fusioner, flytninger af produktion til udlandet m.v. har påvirket beskæftigelsen i nærings- og nydelsesmiddelindustrien negativt, kvinderne har ikke fået adgang til øget jobsikkerhed i den forløbne periode.
7. Med begrebet kønssegrering menes at de to køn har forskellige jobfunktioner, se f.eks. Rubery, Jill og Fagan, Colette (1993): Social Europe Occupational segregation of women and men i the European Community. Supplement 3/93. Commission of the European Communities, Brussels, Luxembourg, 1993.
8. Sammenhæng mellem køn og jobmuligheder er dokumenteret af arbejdslivsforskningen. se f.eks. Csonga, Agi (1995): "Når virksomheder rekrutterer, Købehavn SFI 95:10.
9. Højrup, Thomas (1989): "Det glemte folk" Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Statens Byggeforskningsinstitut, 4. oplag, og Højrup, Thomas og Christensen, Lone Rahbek (1989) "Introduktion til livsformsanalysens grundbegreber" i Christensen, Lone Rahbek (red.) "Livsstykker, 12 studier af livsformer og vilkår" Kulturbøger 1989.
10. Højrup, Thomas (1989) op.cit. s. 159.
11. Lone Rahbek Christensen har videreudviklet livsformsanalysen med henblik på studiet af kvindernes dagligdag. Christensen, Lone Rahbek (1987): "Hver vore veje" Etnologisk Forum.
12. Højrup, Thomas og Christensen, Rahbek Lone (1989) op.cit. s.161.
13. Becker-Schmidt, Regina (1982): "Widerspruch und Ambivalenz. Theoretische Überlegungen methodische Umsetzungen, erste Ergebnisse zum Projekt" Probleme lohnabhängig arbeitender Mütter." (oversat til dansk i Udkast nr. 2. 1982.) Becker-Schmidt, Regina m.fl. (1982) "Kvinnoarbete på fabrik – yrkessocialisation som läroprocess?" Kvinnovetenskaplig tidskrift nr. 2 årgang 3. Becker-Schmidt, Regina, Brandes-Erlhoff, Uta, Rumpf, Mechthild og Schmidt, Beate (1983): Arbeitsleben-Lebensarbeit. Konflikte und Erfahrungen von Fabrikarbeiterinnen. Verlag Neue Gesellschaft, Bonn.
14. For en diskussion af arbejdets betydning for de ufaglærte kvinder i industrien se Bilfeldt, Annette (1997).
15. Becker-Schmidt, Regina (1983): Modsætningsfyldt realitet og ambivalens, oversat af Hanne Colling i Udkast nr.2, 1982. s.185.
16. Regina Becker-Schmidt m.fl. (1983) op.cit..

17. op.cit.s.46
18. op.cit. s.21-22.
19. se note 1.
20. Elisabeth Beck-Gernsheim: "Die Kinderfrage" s.101, 1989.
21. Becker-Schmidt, Regina, Knapp, Gudrun Axeli og Schmidt Beate (1985): *Eines ist zuwenig-beides ist zuviel*. Verlag Neue Gesellschaft, Bonn 1985.

Litteratur

- Beck-Gernsheim, Elisabeth (1989): *Die Kinderfrage*, Verlag C.H. Beck, München, 1989.
- Becker-Schmidt, Regina (1982): *Widerspruch und Ambivalens. Theoretische überlegungen methodische Umsetzungen, erste Ergebnisse zum Projekt Probleme lohnabhängig arbeitender Mütter*, i *Arbeitsleben – lebensarbeit*, verlag Neue Gesellschaft, Bonn (oversat til dansk af Hanne Colling i Udkast nr. 2. 1982 "Mod-sætningsfyldt realitet og ambivalens")
- Becker-Schmidt, Regina m.fl. (1982): *Kvinnoarbejde på fabrik – yrkessocialisation som læreproces?* Kvinnovetenskaplig tidskrift nr. 2 årgang 3.
- Becker-Schmidt, Regina, Brandes-Erlhoff, Uta, Rumpf, Mechthild og Schmidt, Beate (1983): *Arbeitsleben-Lebensarbeit. Konflikte und Erfahrungen von Fabrikarbeiterinnen*, Verlag Neue Gesellschaft, Bonn.
- Becker-Schmidt, Regina, Knapp, Gudrun Axeli og Schmidt Beate (1985): *Eines ist zuwenig-beides ist zuviel*, Verlag Neue Gesellschaft, Bonn 1985.
- Bilfeldt, Annette og Jørgensen, Christian Helms (1996): *Et bedre arbejdsliv. Medlemsundersøgelse 1996 for Nærings- og Nydelsesmiddelarbejder Forbundet*, Roskilde Universitetscenter 1996.
- Bilfeldt, Annette (1997): *Man skal være sej – en undersøgelse af kvinders arbejdsliv i nærings- og nydelsesmiddelindustrien*. Roskilde Universitetscenter.
- Bottrup, Pernille og Hvid, Helge (1995): *Et bedre arbejdsliv og øget vækst*, Rapport til Arbejdsministeriet, København.
- Christensen, Lone Rahbek (1987): *Hver vore veje*, Etnologisk Forum.
- Csonga, Agi (1995): *Når virksomheder rekrutterer*, København SFI 95:10.
- Højrup, Thomas (1989): *Det glemte folk*, Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Statens Byggeforskningsinstitut, 4. oplag
- Højrup, Thomas og Christensen, Lone Rahbek (1989): "Introduktion til livsformsanalysens grundbegreber" i Christensen, Lone Rahbek (red.): *Livsstykker, 12 studier af livsformer og vilkår*, Kulturbøger 1989.
- Kristensen, Tage Søndergård (1996): *Stress, helbred og arbejdsorganisering – belyst ved den danske slag-*

teriundersøgelse, Dansk Sociologi nr. 2/7 årg. 1996.

Rubery, Jill og Fagan, Colette (1993): *Social Europe Occupational segregation of women and men in the European Community*. Supplement 3/93. Commission of the European Communities, Brussels, Luxembourg, 1993.

Abstract

Annette Bilfeldt: Unskilled women workers - between work and family, *Arbejderhistorie* 4/2000, s. 98-110.

How do unskilled women workers in monotonous jobs combine their family and working lives? How do unskilled women workers manage to carry out the responsibilities of family life side by side with their work in industry, and which strategies do they adopt towards the subsequent conflict between the spheres of the family and working life? In response to this conflict the strategies adopted revolve around the planning of time. They move about with the time they have at home in an attempt to solve the conflict between work and family by "stealing time". The housework of the week together with shopping and looking after the children is carried out within a tightly detailed timetable week for week. The planning of the time takes as its point of departure the working hours of the work place, it does not take into account either the needs of the children or their own interests. The inflexibility of industrial work towards family life means that time in the family is limited and there are conflicts that they cannot plan their way out of. The opening hours of day care institutions, the school timetable and the bedtime for children are not determined by the time structure of industrial work. There are also those times when women cannot look after their children in school free periods because they are at work. A determined structural organising of spare time is a precondition for women to carry out their duties in family life together with a job, so they do this, but it is not without drawbacks.

Annette Bilfeldt, forskningsadjunkt på RUC.
E-mail adresse bilfeldt@ruc.dk
tlf 46 74 20 00 / 46 74 24 20 (sekretær)